

KÁROLYI MIHÁLY

Andrássy, vagy az arisztokrata*

Kitérő

Az olvasó csodálkozni fog, hogy itt újból találkozok Andrássy Gyula nevével. Ő az októberi forradalom után egy ideig Dénesfán, majd Svájcban élt. Írtam egyet-mást az intrikákról, melyeket ott — mint hitte, — a forradalom ellen, — valójában Magyarország ellen szólt. De nem azért teszem ezt a kitérőt, hogy Andrássyról, a szerencsétlen intrikusról szóljak; engem Andrássy mint jelkép érdekel. Miután politikai útjaink hosszú ideig, több ponton is érintkeztek, miután köréhez és családjához tartoztam, ebből a nagy távolságból, az emigráció távlatából az arisztokrácia jelképes alakjának látom őt, a feudális Magyarország képviselőjének, mely ellen harcoltam. Andrássy, ez a gazdag, finoman árnyalt jellem nemcsak tagja a magyar uralkodó osztály színevirágának, de olyan példásan egyesíti is magában ennek az osztálynak az utolsó fél évszázadban megnyilvánuló minden erényét és bűnét, különösképpen a beteges vonásokat, hogy alakja és sorsa világosan rámutat osztályának feltartóztathatatlan hanyatlására.

* Az alábbiakban Károlyi Mihály írását közöljük ifj. Andrássy Gyuláról, a dualizmus korának vezető politikusáról. Ifj. Andrássy Gyula Károlyi Mihály feleségének mostohaapja volt. Feltehetően ezért nem publikálta életében az „Egy egész világ ellen” c. könyvének második kötetéhez készült kéziratot. Károlyi nem akarta megsérteni felesége rokonságát. A közölt kézirat valószínűleg 1926 vagy 1927-ben született.

Érdekes képet alkot Károlyi ifj. Andrássy Gyuláról, akit kortársai Tisza István legszámottevőbb ellenfelének tartottak. Károlyi Mihály írásából kitűnik, hogy Andrássy politikai elképzelései nem sokban különböztek Tisza politikai koncepcióitól, legalábbis ami az osztály szempontokat illeti. Tisza ellenfelévé inkább a hatalom iránti makacs törekvése tette. A hatalom megszerzésének vágyában és e vágy be nem teljesülésében rejlett „tragédiája”.

Soha nem ülhetett a miniszterelnöki székbe, bár több alkalommal „majdnem” sikerült elérnie azt. Politikai harcokban gyakran összefogott Károlyi Mihállyal, de mindig csak átmenetileg, amikor érdekei úgy kívánták, s amikor éppen kedvezett számára Károlyi baloldalisága.

1918 novembere után Andrássy (1918. október 24-től november 5-ig az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere volt) többnyire gyászos szerepet játszott a magyar történelemben.

A Magyar Tanácsköztársaság fennállása idején Bécsben az Antibolszevista Comité egyik vezető egyénisége lett. Kiterjedt nyugati kapcsolatai révén pedig jelentős szerepe volt abban, hogy a nyugati hatalmak intervenciót indítottak a fiatal proletárállam ellen. Az ellenforradalom győzelme sem hozta meg azonban Andrássy számára a hatalmat, sőt az öregedő politikus az ellenforradalmi rendszerben helyét sem találta. Részt vett a második királypuccsban, s ennek sikertelensége után szinte teljesen eltűnt a magyar politikai élet porondjáról.

Károlyi írásából nemcsak ifj. Andrássy Gyula politikai tevékenységét ismerhetjük meg, hanem a vezető arisztokrata politikus egyéniségét, magánéletét is, s emellett kerül bemutatásra a színes összetételű, vegyes társaságú Margit rakparti szalon. A kézirat német nyelven íródott két változatban. (A fordítás Boros Miklósné munkája.)

Az itt közölt kéziraton kívül készült egy rövidebb kivonatos változat is.

Károlyi Mihály kész kéziratához felesége több helyen fűzött megjegyzéseket, amelyeket lábjegyzetben szintén közreadunk.

Szerényi Imre

Ifjabb Andrásy Gyula: még így hívják a hetvenévest s így is fogják hívni mindig. Egy nála nagyobb egyéniségnek a korai érettséghez, korai működési lehetőséghez segítő, melengető légkörében nőtt fel, s még ma is a sorsául rendelt Andrásy Gyula név árnyékában él. Mert az ilyen név, amely mérce, amely kötelez, valójában: sors. Fel lehet nőni hozzá, mint Scipio Minor vagy Dumas fiú, de agyon is nyomhatja viselőjét. A nagyszerű apák nyomdokaiba lépő, de erre alkalmatlan politikus-fiak számára Gábor nagybátyám kitalálta a „Herbertek” csúfnevet. Gladstone-nak is, Bismarcknak is volt fia, Herbert nevű, politikusok voltak, s gigászi apjuk mellett igen szomorú alaknak látszottak.

A magyar politika egy fél emberöltőn át (1903—1918) négy pártvezér játszmája volt, négy jelentős apa fiáé. Tisza István Tisza Kálmán fia volt, ifj. Andrásy Gyula, id. Andrásy Gyula fia, Kossuth Ferenc, Kossuth Lajos kormányzóé, Apponyi Albert, a magyar kancellár és ország-bíró, Apponyi György fia. Apponyi Albertet soha nem nevezték „Herbert”-nek, a másik hármat azonban igen. Kossuth Ferencet joggal, Tiszát nagyon igazságtalanul, Andrásyt tragédiája félre-ismerésével. Igaz, hogy a ragyogó apa árnyékában élt, de — volt valaki. Apja nélkül is valakivé vált volna. Amennyiben Herbert, úgy a mai európai Herbertek közül a legjelentősebb (ahogy Sir Austin Chamberlain a legnevetesebb). Az az igazság, hogy apjának emléke inkább nyomasz-tólag, mint ösztönzőleg hatott rá, s végül is földre sújtotta.

Senki nem volt rá olyan nagy és maradandó hatással, mint apja. A „ragyogó” szó ad vissza legtöbbit ennek az embernek a lényéből. A politika ragyogó autodidaktája volt, ellentéte a magyar táblabíró-politikusoknak, ellentéte egy professzornak. Mint a csevegésben, a politikában is ragyogóbb volt náluk. Nevéhez nagyszerű eredmények fűződnek, csak nem szabad az örökérvényű-ség szemszögéből nézni őket. Magyarország kiegyezése Ausztriával, Ausztria szövetsége Német-orzággal — nézzük csak meg figyelmesen: életének e két nagy műve nem úgy hatott-e a törté-nelemre, ahogy az belső szándékainak megfelelt, nem vezetett-e a kiegyezés Magyarországnak a Monarchián belüli fölényére? nem vezetett-e a Német Birodalommal kötött szövetség Orosz-ország meggyengítéséhez? Műve túlélte őt és erősnek bizonyult; erősnek rossz értelemben is, mert a világháborúhoz is ez a mű vezetett.

E mellett a ragyogó és végzetes ember, elbűvölő társaságbeli gavallér és patriárka — akibe még hatvan éves korában is bele lehetett szeretni, — ennek oldalán családi körben nőtt fel Duci. Ez a név is, melyen családja és barátai szólítják, elválaszthatatlanul hozzá tartozik, mint minden, ami körülveszi. Egy szeretett, féltve óvott, becézgetett fiú neve volt ez. Idősb Andrásy család-jában egyáltalán nem viselkedett tartózkodóan. A család, kinyilatkoztatásként lesve pátriár-kája szavait, magától értetődő természetességgel vetette alá magát a megkövetelt fegyelemnek. A két fiú, Tivadar és Gyula még húsz éves korában sem maradhatott ki este engedély nélkül. Ha a Nemzeti Kaszinóba akartak menni, megkérdezték tőlük; „Már megint el akarnak menni hazul-ról?” Mikor Andrásy, az apa beszélt, senki nem nyithatta ki a száját. De ha aztán Duci nyilván-ított véleményt, az apa gyakran mondta: „Ennek a buta kölyöknek már megint igaza van”.

Éppen a 11 és 20 éves kora közötti évek, életének legfogékonyabb éveinek apja kancellársága idejére (1871—1879), azok az évek, melyek alatt a jellem kialakul. Előbb Bécsben élt, apja működésének tanújaként, majd lemondása után Berlinben, ahol az apa műve tovább hatott. Sem a miniszter, sem a közvélemény nem tekintette véglegesnek ezt a lemondást, csak a császár, amiért aztán némileg nehezteltek is rá. Az apa után Bismarck gyakorolta ifj. Andrásy Gyulára a legnagyobb hatást. Csodálta diplomáciai módszerének finomságát, egyébként meg volt győ-ződve róla, hogy a német—osztrák szövetségben nem Bismarck, hanem Andrásy akarata ér-vényesült.¹

¹ A lap szélén Károlyiné megjegyzése: „Ez az én véleményem is.”

E két rendkívüli ember életművének hatására alakult ki egyik alapvető politikai tézise, mely szerint a történelmet nem a tömegek, hanem a jelentékeny egyének csinálják. A renaissance, a mai értelemben vett individualitás kialakulásának korszaka iránt érzett vonzódása csak elmélyítette — egy arisztokrata részéről úgyszólván természetes — történelmi felfogását.

Andrássy liberális volt — liberális arisztokrata. Így könyvelték el nemcsak közszereplése révén, de társadalmilag, tradicionálisan is.

Az arisztokratikus liberalizmus lényének alkotó részévé vált. A liberalizmus elárulását, mint azt 1920-ban tette, akkor sem vette volna egészen könnyedén, ha az árulás becsvágyának megfelelőbb gyümölcsöt terem. Andrássy liberalizmusa a családi hagyományokban és tanulmányjaiban gyökerezik. Id. Andrássy Kossuth Lajos iskolájához tartozott. Családja később nem szívesen emlékezett rá, de mégsem tagadhatta, hogy a kormányzó bizalmasa volt, s a magyar forradalom követe a magas Portánál. Kossuthról, kinek politikájával id. Andrássy később olyan határozott ellentétbe került, csúnyán beszéltek az Andrássy-családban. 1894-ben, Kossuth temetésekor, a nemzeti érzés grandiózus megnyilvánulása idején, melyhez hasonlóra 1918. november 16-ig, a köztársaság kikiáltásáig nem került sor, a Margit rakparti Andrássy palotát tüntetően nem lobogózták fel. Be is verték érte az Andrássyak ablakait. Feleségem gyakran hallotta mostohaapjától, hogy Kossuth Lajos a zempléni gróf Andrássy-család ügyvédjeként sikkasztásokat követett el. Amennyire biztos, hogy ez a sikkasztási mese hazugság, annyira jellemző az erőre, mellyel ebben a házban a politikai ellenfelet gyűlölni tudják.

Az 1949-i konstantinápolyi követ az 50-es évek elején Párizsba jött. A Ferenc József császár bírósága által in effigie halálraítélt férfit a Second Empire szalonjaiban „a szép akasztott-nak” hívták. Párizsban szabadkőműves körökkel került érintkezésbe — innen az a szabadgondolkodó irányzat, melyet gyermekei is örököltek. Apósom is ateista, méghozzá a vallásos érzés legcsekélyebb megértése nélkül. Testvére, Ilona, Batthyány grófné nem részesítette gyermekeit vallásoktatásban s nem járatta őket templomba, ami az ő köreikben bizonyos társadalmi hátrányt jelentett.

Ifj. Andrássy Gyula már korán a filozófia materialista rendszerei felé fordult. Darwin és Spencer volt az istene. Csak aki könyörtelen antiklerikális világnézetét ismerte, mérhette fel teljes mélységében a keresztény nemzeti pártban elfoglalt elnöki tisztségének groteszk voltát. Bár közgazdasági tanulmányokkal nem foglalkozott, a manchesterizmus éppen megfelelt neki. Nagybátyámat, Károlyi Sándort elutasította (megtagadta), mert szövetkezetpárti volt.

Az egyházpolitikai harc (1894—95) első soraiban ott találjuk az Andrássy fivéreket. Ebben az időben zsidóbarátként vannak elkönyelve. A Dreyfus-per alatt a magyar arisztokráciával ellentétben Andrássy Dreyfus kapitány mellett foglal állást. Zsidókkal veszi körül magát. Zsidók a család hívei: Dóczy Lajos báró, a költő, id. Andrássy Gyula sajtófőnöke, Kónyi Manó, id. Andrássy titkára, Lederer Béla, beszédeinek kiadója, Wertheimer Ede, szorgalmas élet-rajzírója, kire a család habozás nélkül rábízta minden iratát. A festő, akit különösképpen tisztel — akárcsak testvére, Tivadar, ki szintén festő — a zsidó Rippl Rónai József. Moskovitz Geyza, id. Andrássy háziorvosának fia, a ház barátja, kit ifj. Andrássy Gyula talán legjobban szeret, zsidó.² Képes volt zsidó komornyikot alkalmazni.

Volt némi tüntetés is ebben a filozofizmusban, a másokra, kisebbekre érvényes előfeltételek arisztokratikusan hanyag semmibevétele. Talán közelebb kerülök az Andrássy környezetében mutatkozó különös beütés indítékához, ha elmondom, hogy Andrássy csak élénk szellemű emberekkel érintkezik, mert a többiek még jobban untatják. Mindig high-brow-ok³ vannak körülötte. Testvére, Batthyány Ilona széplélek,⁴ nevelőnője, Fuhrmann Irén szintén. Andrássy

² A lap szélén Károlyné megjegyzése: „Vázsonyi”.

³ Entellektüel társaság.

⁴ Károlyi kézírásos megjegyzése a lap szélén: „Erzsébet királynéval tévesztik össze, mikor Wienben Fuhrmann sétáltatja” (magyarul).

— apjához hasonlóan — nagyrabecsüli a természetes eszet, megveti a tudósokat és a tudományosságot.⁵

Megfelelő környezetet teremtett magának, a családot és egy tágabb családi kört, szorosan összefonva ezzel a körrel, s nélkülük megérthető.

Ő e kör melege sugárzó központja, mint annakidején apja volt. De id. Andrassy zsarnok volt, ifj. Andrassy fölött pedig bizonyos értelemben mindenki zsarnokoskodhat: felesége és gyermekei, szolgálói és kutyái. Úgy vélem: kis dolgokban, abban, ami fontos számára, Andrassy feltétlenül vezére a szűkebb és tágabb Andrassy-családnak. Itt mindig mindenki ugyanazokat a személyeket szerette és gyűlölte. Voltak ki nem mondott jelszavaik, ezeknek engedelmeskedtek. Ízlés dolgában is rendszerint Andrassy biztos és fejlett ízléséhez igazodtak.

Nevezhetem művészléleknek, vagy legalább is nagy műkedvelőnek? Sok területen csodálom hozzáértését. A Hatalom után a Szépség a nagy szerelme. Ifjúságában, míg nem töltötte be egész lényét a becsvágy, sokféle úton törekedett felé. A művészeteknek csak egyetlen területe idegen számára. Semmit nem ért a zenéhez; a zene apósom fülének láрма. Nem áll fel önkéntelenül, ha nemzeti himnuszunkat játsszák, mert nem ismeri fel. Egyszer keringő-dallamra polkát táncolt valamelyik főhercegnővel. A zeneérmék e hiánya prózáján is megérződik, s valószínűleg különös érzéketlenségével is kapcsolatban áll.

Képes-e egyáltalán szeretni? Ez volna a döntő kérdés Andrassyról, az emberről. Házassága csodálatosan harmónikus kapcsolat. Egyik házastárs a másik hibájával szemben nem elnéző, hanem vak. Az asszony férje minden ambícióját és minden ellenszenvét a magáévá tette. Közösen szeretnek és közösen gyűlölnék, de legerősebb közösségük mégis a gyűlölet.

Anyósom hozta létre Andrassy szalonját, mely annyira elválaszthatatlan tőle. Budapest legérdekesebb szalonja volt, úttörő az arisztokrácia világában.

Látom Andrassyt, amint ebben a szalonban, mély, barna bőrszékében ül, félig törökösen, súlyos havannaszivarja kék füstjébe burkolózva. Tartós, puha szöveteiből készült öltönye lötyög szikár és hajlékony alakján. A mélyen ülő, ábrándosan fátyolos szemek tekintete befelé vagy a távolba irányul, mégis élesen megfigyeli a vele szemben ülőt. Néhány lap papírt tart a térdén, s puha ceruzával valamelyik könyvének egy fejezetét írja. Néha fél óra is eltelik, amíg egy odatett mondattal részt vesz a beszélgetésben. A szalon másik sarkában azután még egy fél óra múlva is vitatják a ház urának ezt a mondatát. Annyira elmélyed a munkába, hogy semmi nem képes megzavarni. Mikor ilyen mozdulatlanul, maga alá húzott lábbal ül, fején tarka selyemkendővel — egy homloküreggyulladás óta gyakran kínozza a fejfájás — különösen pedig mikor sakkozik (igen érdekesen, ravasz és messzire célzó kombinációkkal), akkor életmódjának teljesen nyugati kifinomultsága ellenére is majdnem olyan, mint egy keleti nagyúr. Anyósom meg tudta nyerni e szalon számára Budapest számos jelentékeny, szellemes vendégét: itt járt Annie Besant,⁶ Rudolf Steiner,⁷ Karl Kraus.⁸ Egyébként Andrassy hívei töltötték meg a szalont. Itt voltak bizalmasai: gr. Hadik János, Esterházy Mór és vejei, Gr. Esterházy Pál, és később Cziráky gróf, Pallavicini őrgróf, unokaöccse, Batthyány Gyula,⁹ valamint én, amíg fegyvertársak voltunk.

Nem volt könnyű elnyerni bizalmát, de aki egyszer közel került hozzá, azt megvédte, bármit követett is el, feltéve, hogy az nem ellene irányult. Mikor Konsten őrnagy ügye tetőfokán állt, felháborodottan szakított Károlyi Imre gróffal s máig sem békült ki vele. (Mikor aztán később rágalmak áldozata lettem, melyek ugyanezen Károlyi Imrehez nyúltak vissza, egy szava sem volt ellenük. Hiszen mi már nem tartoztunk az ő köreihez.)

⁵ A lap szélén Károlyiné kéziratos megjegyzése: „Nem. Eppen ez volt a különbség idősb és ifj. Andrassy között. — Junior sokkal inkább tudós, műveltebb volt” (magyarul).

⁶ Annie Besant (1847—1933): angol írónő, misztikus filozófus. Az indiai felszabadító mozgalom résztvevője.

⁷ Rudolf Steiner (1861—1925): német misztikus filozófus, az antopozófia alapítója.

⁸ Karl Kraus (1874—1936): osztrák publicista és kritikus.

⁹ A lap szélén Károlyiné kéziratos megjegyzése: „és sógora Batthyány Lajos”.

Andrássy volt e kör középpontja, de anyósom, a grófnő volt mozgató eleme. A Zichy-nővérek (Vay grófné, Hadik-Barkóczy grófné, Almásy grófné és anyósom, Eleonóra Ella) feltűnő szépségek voltak. Anyósom élesen körvonalazott, eredeti egyéniség, nem minden nagyság nélkül. Gazdag jellembeli és szellemi adottságait élete legfőbb ösztönzője, egy politikai gyűlölködés szolgálatába állította, s az részben fel is emésztette őket. Szenvedélye az idők folyamán elhomályosította lényének néhány fénylő oldalát. Elméje az általam ismert legjelentősebb női intellektusok egyike; meg vagyok győződve róla, hogy komoly helyzetekben tanácsokkal látta el férjét. Finom, egyéni ízlése van, gyakran öltözik kissé erősen bizánci stílusú aranyba, ezüstbe, lilába. Hisz a spirítizmusban.¹⁰

Volt idő, mikor transzba esve ő maga is sokat írt a szellemek diktálására. Senki nem tudta, ő se, hogy mintázni tud, de egyik nap hozzáfogott elhunyt férje, Andrássy Tivadar megmintázásához; dilettáns módon készült, de nagyvonalú és merész formájú, bámulatos hasonlóságú mellszobor lett belőle. Még két tárgyat mintázott meg ezután, s többé soha nem nyúlt mintázó fához.

A művészi érdeklődéssel együtt egyéb szellemi érdeklődése is fokozatosan lanyhulni, apadni kezdett, egyik a másik után. A politika elszívta e nagytehetségű család minden életnedvét.

Az Andrássyak — az egyáltalán nem tipikus politikai-intellektuális szalonjuktól eltekintve — teljesen a magas arisztokrácia tipikus életét élték. A nyarat a tiszadobi kastélyban, a szeptembert az erdélyi hegyek között, Dubrinban, szarvasvadászaton töltötték, október végén kezdődött a szép hajtóvadászat Töketeresben, télen a politikai vadászat Budapesten; tavasszal aztán néhány hétre Olaszországba utaztak. Andrássy igen jól érzi magát otthonában, s nem nagy utazó, mégis hosszabb időt töltött Párizsban és Konstantinápolyban, Angliában, Egyiptomban és Görögországban.¹¹

Tiszadob Andrássy kedvenc kastélya. Ezt még apja építtette. Egy kis dombon fekszik a Tisza mellett, és kerek tornyaival meglepően emlékeztet a Loire völgyi Chaumont-kastélyra, mely egyike a romantikusan historizáló XIX. század kedvelt renaissance-épületeinek. A kilátás itt tágasabb, el lehet látni egész a Tokaji dombvidékig, de Chaumont régi kőépület, Tiszadob téglalapítmény, vékony falakkal.

A tölgyerdőbe átmenő nagy tiszadobi park hosszú, árnyas erdei útjain Andrássy egyedül, barna vadászkutyája társaságában szeret sétálni. Kevés magyar főúri kastélyban olyan hermetikus, olyan éles a falu lakosságától való elkülönülés, mint Tiszadobon. Ha a parasztok megjelennek a kastélyt övező fenyőövénynél, úgy hatnak ott, mintha idegen emberfajhoz tartoznának. A tiszadobi paraszt — szép, tiszta magyar emberfajta — nem „úrtisztelő”. Andrássy képtelen egy magyar paraszttal természetes beszélgetést folytatni. Nem a gőg akadályozza ebben; félénkségig menően erős gátlásai okozzák, hogy egész lénye idegenkedik a néptől. Ami annyi magyar mágnást összeköt valahogy a birtok cselédségével és a faluval, melynek ő az ura, az a kegyúri jog, — ennek gyakorlása folytán magától kialakul valami látszólagos közösség a hittestvérek között. Andrássy, az ateista viszont még e látszólagos közösség ápolásától is idegenkedik. Legalább is birtokain, ahol semmi nem kényszeríti, nem teszi. Hogy hogyan viszonyult a keresztény valláshoz és istentiszteletéhez, mint a keresztény nemzeti párt elnöke, arról nem tudok beszámolni.

A tiszadobi kastélynak még várkápolnája sincs. A kancellár nem tartotta szükségesnek, hogy a legtöbb főúri kastélyban megtalálható kápolnát felépíttesse. Ezzel azonban kiesett egy fontos összekötő kapocs az uraság és a falu között: a falu papja és annak mindennapi látogatásai. Az Andrássyak tiszadobi kegyúri templomukat is csak évente egyszer keresték fel, karácsonykor. Lehajtottak az éjféli misére (rendszerint kissé késve érkeztek), s elfoglalták kegyúri üléseiket,

¹⁰ A lap szélén Károlyiné kézirásos megjegyzése: „különösen érdekes szürke szemek” (magyarul).

¹¹ A lap szélén Károlyi kézirásos megjegyzése: „és Németországban”.

hangoztatva vele jogaik egyikét. Andrássy természetesen soha nem gyónt. Mikor feleségül vette sógornőjét, a házasságot természetesen a templomban áldatta meg, de ilyenkor gyónócédulát kellett átadni a papnak. Mivel elveitől eltekintve sem akarta vállalni a gyónás kényelmetlenségeit, a paphoz jószágigazgatóját, Arnold von Rothkugel lovagot küldte el — ki szintén nem igen gyónt már évtizedek óta — hogy helyette meggyónjon. Rothkugel megkapta a gyónócédulát, elvitte Andrássyhoz, s ő az esketéskor átadta a papnak.

A tiszadobi birtok papjával az Andrássy-család egy generáción át perben állt. Ennek a Hiszem nevű embernek volt egy kis kertes telke, ami a park rendezéséhez kellett volna Andrássynak. Hiszem semmi áron nem akarta neki eladni. Ebből ellenségeskedés támadt, ami a gyűlölködésig fokozódott és groteszk formákat öltött.

Lehetséges, hogy Andrássy, aki vastag könyveket írt a nemzet megerősített, eltulajdoníthatatlan alkotmányos jogairól, jogászai élességű elméjével ne értette volna meg a kisember vitathatatlan jogait? Úgy megkívánta ezt a kis telket, mint egy gyerek valami játékszert, s mikor nem kaphatta meg, tehetetlensége dühbe csapott át.¹²

Én félrcismerhetetlen párhuzamot látok a lélektani folyamat és a között, amely Andrássyt Tisza István halálos ellenségévé tette. Tisza esetében is megvannak a Hiszem-eset ismertetőjelei, a mérhetetlenségig felfokozva. Andrássy úgy hitte, meg kell kapnia azt a kis telket, úgy hitte, szent joga van rá, mert ott volt a helye parkjának tervében. S azt hitte, meg kell kapnia a Monarchia vezető szerepét, úgy hitte, joga van rá, élettervébe tartozott. Mindkét esetben vélt örökölési jogról volt szó, mindkét esetben erősebbnek bizonyult a szenvedélyes elképzelésnél a dolgok valósága. Az apa példaképe, amiről már beszéltünk, emésztő becsvágygal töltötte el, hogy helyébe lépjen és folytassa művét. Biztos, hogy ez a becsvágy volt Andrássy cselekedeteinek legfőbb mozgatórugója, egész politikai pályafutása ehhez a csillaghoz igazodott. Ambíciója ugyanis nyíltan a Ballhausplatzra, a Kaunitz—Metternich-féle fróasztalra irányult, melynél apja egy dicsőségteljes évtizedet töltött. Nem is kérdezem, miért lépett ez a főúr a magyar politika küzdőterére, ahol néha igazán nem arisztokratikusan mennek a dolgok; miért nem maradt annál a karriernél, ahol minden ajtó tárva állt előtte? Azért, mert apja is magyar politikusból emelkedett kancellárrá. Andrássy pompás nagykövet lehetett volna Berlinben vagy Londonban. De a szerepet, amit egy Goluchowski, egy Aerenthal alatt játszhatott volna, kicsinyelte. S így egyre jobban elmélyedt abba a négygrófos játszmába, amit magyar politikának hívtak. S itt, a magyar porondon került szembe Tisza Istvánnal.

Azt mondták, hogy a magyar politika egy fél emberöltőn át (1903—1918) e két személy párbaja volt. Amennyiben a politika mélyebb hajtőerői s a tömegek nem jönnek számításba, ez a megállapítás igaz, s minél mélyebbre pillantunk a magyar parlamenti politika kulisszái mögé, annál inkább igaznak bizonyul. De meg kell jegyezni, hogy a két férfi politikai programja minden jelentős pontban egyezett. Csupán arról volt szó, hogy a kettő közül kié legyen a hatalom.

Andrássy mindenesetre arisztokrata volt, míg Tisza, származását tekintve, a dzsentrihez tartozott, a grófi címet csak nagybátyjától örökölte, ezenfelül protestáns volt.

Magától értetődött, hogy mindkét fiatal ember az ország uralkodó osztályát képviselő kormánypárthoz csatlakozott. Tisza István a bukása után is nagy tekintélyt képviselő apa védelme alatt lépett a politika porondjára — az apa védelme alatt, ki sokra tartotta fia tehetségét, mindamellet megjósolta, hogy szerepe végzetes lesz Magyarországra nézve. Tiszát és Andrássyt, kik körülbelül egyidősek voltak, eleitől fogva politikai vetélytársaknak, a párt trónörökösének tekintették. Politikai bemutatkozásuk nem volt túl szerencsés. Andrássy belesült a szűzbeszédebe, Tisza népgazdasági létesítményekre vetette magát, melyeket későbbi politikája egész makacsságával vezetett a katasztrofális összeomlás felé. Ennek ellenére már mindketten a vezető poszt komoly jelöltjei voltak a század elején. Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt egy véderő-

¹² Károlyné kézírásos megjegyzése a lap szélén: „Nem jó! Ehhez Andrássynak semmi köze sem volt. Ő perekkel nem törődött. — Csak is mama” (magyarul).

reform-tervezet érkezett a képviselőházba — a császár, valószínűleg már Ferenc Ferdinánd hatására, fel akarta emeltetni a rendes évi ujonckvótát. Andrassy azzal lepte meg az országot, kiváltképpen pedig a bécsi udvarnál levő barátait, hogy — nagyrészt az arisztokráciához tartozó — hívei élén életre hívta a kormánypárton belül az ún. határozati mozgalmat ami később a pártból való kiválásához s az Andrassy-féle alkotmány párt megalapításához vezetett. Andrassy, mint apjának politikai örököse, mind a dualizmus eszméjének, mind a német szövetségnek elkötelezettje volt. Mindkettő szükségessé tette Ausztria, mint nagyhatalom fennmaradását és a korhadó hadsereg modernizálását. Andrassy híveivel együtt a magyar parlament újoncmegajánlási jogának gyakorlását most bizonyos nemzeti követelések teljesítéséhez kötötte. Véleményem szerint jelentéktelen dolgokról volt szó, amelynek követeléséhez Budapesten nem volt szabad szenvedélyesen ragaszkodni, s melynek engedélyezésétől Bécsben nem volt szabad szenvedélyesen elzárkózni: a piros-fehér-zöld kardbojtról és a magyar vezényszórl. Azt hiszem, Andrassy-nak szíve szerint ugyanolyan sok, vagy ugyanolyan kevés köze volt e követelésekhez, mint Tiszá-nak. Kettőjüket csupán Andrassy nagyobb türelmetlensége különböztette meg. Andrassy, az arisztokrata azt hitte, hogy egy népszerű követelés hajóján bevitörházhat a hatalom kikötőjébe. Tisza, a dzsentrí, a protestáns az udvar mellé állt. Andrassyt itt térítette el először a reálpolitika irányvonalától a becsvágy. Ferenc József soha nem felejtette el neki, hogy 1903-ban az udvar ellenségeihez csatlakozott, mindig a megbízható liberális párt bukása és az ún. nemzeti ellenállás tulajdonképpeni előidézőjét látta benne. Ezekben a napokban nyerte el Tisza István Ferenc József bizalmát, mely aztán annyi ideig fenntartotta őt, a közvéleménnyel szemben is. Széll bukása után Tisza lett a miniszterelnök s Andrassy-nak már volt ki ellen harcolnia.

Tisza-ellenes oppozíciója minden politikai valóságot nélkülöző politikai konstrukciókra épült. „Puros”-nak, „tiszták”-nak nevezték őt és politikai barátait. Andrassy sokat beszélt a politikai korrupció elleni harc szükségességéről; ezt a harcot ő akarta vezetni. Kérdés, hogy olyan kisebbségi uralomnak, mint amilyen a magyarországi 67-es rendszer eleitől fogva volt, nem szerves eleme-e a politikai korrupció. Az biztos, hogy Andrassy később, mikor már hatalmon volt, nem sokat tett ennek az eszméjének az érvényre juttatásáért. Korrupció-ellenessége is csak egyik volt a Tisza ellen lerakott aknáknak, taktikai eszköz, melyhez semmiféle belsőbb érzelem nem fűzte; közülbelül ugyanolyan, mint 1916 novemberi tézise, mely szerint Szent István koronáját csak katolikus ember teheti a magyar király fejére. Ez tökéletesen jellemző politikai pályafutására: először megvult a becsvágya, ami szükségszerűen szembeállította Tiszával, s csak ebből a versengésből fakadt esetről esetre kialakuló politikai beállítottsága. A túloldalon kétségtelenül ugyanez volt a helyzet, s Andrassy elkeseredett gyűlölködése nélkül talán nem következett volna be 1904. november 18. sem, mikor Tisza rosszfajta parlamenti puccsal megszavaztatta a klotürt s ennek segítségével a vitatott védőerő-reformot. A parlamentet feloszlatták s bekövetkeztek a híres 1905-ös januári választások, melyeken a 67-es kormánypárt első ízben került kisebbségbe. Ez volt Andrassy első nagy győzelme Tisza ellen. Szép asszonyokból álló körével együtt szenvedélyesen vetette magát az agitációba. Andrassy az egyszer úgyszólván „a nép közé ment”, szenvedélyétől hajtva még félénk természetén is erőt tudott venni. Mikor végignézt a csataterén, a sebesültek között ott kellett látnia 1867 eszméjét is, apai örökségét, a művet, melyet — úgy hitte — továbbéptíteni hivatott. Ez a többség tagadta 1867 politikai alapjait, s létrejöttéhez senki sem járult hozzá annyival, mint Andrassy. Ezzel a többséggel — legalább is elméletileg — talaját vesztette a német szövetség is, melyet Bismarck annakidején tudatosan a liberális pártra alapozott. Az első csata, melyet Andrassy becsvágya javára megnyert, máris messzire vetette őt két legfőbb politikai eszményképétől. S azzal, hogy ezek az eszményképek csak valódi osztályérdekeinek kifejezői voltak, győzelme sem lehetett teljes, sőt a dolgok további menete során szükségszerűen ellene fordult; a benne rejlő ellentmondás megbosszulta magát. Ez a győzelem jellemző Andrassy politikai győzelmeire. Úgy áll a dolog velük is, ahogy azt a világháborúban a középhatalmak győzelmeiről jósolta Lord Kitchener: csatákat fognak majd nyerni, de a háborút nem.

A hibák, melyek miatt Andrássy alulmaradt a Tisza elleni küzdelemben, durván szólva az arisztokrata hibái voltak. Ő finomabb, rugalmasabb, mozgékonyabb volt, Tisza robusztusabb, egyszerűbb, talán szívósabb is. Nem mintha Tisza jellemrajza szempontjából döntő fontosságot tulajdonítanék emberekkel való bánásmódja apró eszközeinek, a fontos csak az, hogy ha szükség volt rá, ezekkel is rendelkezett. Politikájának lényege az egyszerűség volt, s döntő előnyét Andrássyval szemben szintén politikájának ezzel az egyszerű, gyakran a durvaságig fokozott vonásával szerezte. Andrássyval ellentétben nem riadt vissza a közhelyektől, sőt vonzódott hozzájuk, amit a politikai harcban semmi esetre sem neveznék hátrányosnak. Andrássy sokoldalúbb és mélyebb műveltségével, eredetiségével és árnyaltságával kétségtelenül fölényben volt vele szemben, mégsem vehette fel vele a versenyt, ha minden erejének egyetlen taktikai célra való összpontosításáról volt szó. Pedig Andrássy egyenesen kimeríthetetlen volt az új és szellemes taktikai lépések kitalálásában, soha nem csüggedt, nem volt könnyű átlátni szándékain: igazán veszedelmes vívó. De Tisza politikai vívásmódja meglepően hasonlított vívóterembeli viselkedéséhez. Konok, rendíthetetlen kitartása az egyszer már elfoglalt ponton a legügyesebb ellenfélre is valahogy elerőtlenítőleg hatott. Tisza tetőtől talpig a magyar uralkodó osztály politikusa volt kis dzsentroid árnyalattal, ami azonban a politika végső kérdéseihez való hozzáállását nem befolyásolta. Osztálypolitikája végzetes volt az ország szempontjából, de mégis volt benne valami ártatlan önkéntelenség, olyan értelemben, hogy önző jellege nem egészen jutott el a tudatáig. Andrássy a nemzet minden létkérdésében ugyanazt a végzetes álláspontot foglalta el, mint Tisza. De úgyszólván túlságosan szellemi lény volt, művészi hajlama túlságosan erős volt ahhoz, hogy a politika tulajdonképpeni politikumában megtalálja azt a teljes kielégülést, amit nagy ellenfele kétségkívül megtalált benne. A politika a játékok játéka volt és maradt Andrássy számára; valahogy játékosan üzte, magáért a játékért, rendkívül kifinomultan és a legnagyobb szenvedélyvel. De ez a szenvedély játékszenvedély maradt. Mindig csak arra irányult, ami érdekes — de ami nem mindig volt azonos a lényegessel —, és a siker szempontjából döntő fontosságú kis eszközökkel túl kevésbé tudott bánni ahhoz, hogy ezt a sikert ki lehessen erőszakolni olyan ellenféllel szemben, aki éppen ezen kis eszközök kezelésének mestere. Tisza szívós volt a hétköznapi aprómunkában, fáradhatatlan az unalmas ügyekkel és unalmas emberekkel való foglalkozásban — és gyakran ettől függ a dolog. Andrássy nemcsak a parasztokkal, de a vidéki képviselőkkel sem tudott igazán elbeszélgetni — a szeretetreméltó házigazda ebben a tágabb külső körben nem bizonyult társaslénynek. Tisza mestere volt annak a művészetnek, hogy pártja képviselőit magához láncolja. Apjához hasonlóan fáradhatatlan látogatója volt klubjának, együttérzéssel érdeklődött a legjelentéktelenebb képviselőnél is családja felől; képes volt egy szellemileg közismerten kis kaliberű gazdag arisztokratától fontos politikai kérdések tanácsot kérni.

Ha egyetlen képlettel akarom indokolni Andrássy politikai balsikerét, azt kell mondanom: untatták őt az emberek. A legtöbbjüknél különbnek érezte magát s ezt nem is tudta eltitkolni előttük. Ez viszont gyakran tövist hagyott az emberekben. Jellegzetesen rossz hallgató. Ami saját személyes érdeklődését közvetlenül nem érintette, az nem is érdekelte. Így gyakran álltak elő kínos helyzetek, melyeket alig bírt ki ástás nélkül. El tudom képzelni, hogy Károly királynál, a kihallgatásokon, koncentráció hiányában nem tudta elfojtani az ástást. Budai palotájában gróf Bánffy Miklós előadott neki valami tervet a haza vagy a párt megmentésére. Andrássy egész idő alatt a képeit nézegette. Mikor Bánffy két óra múlva beszédének végére ért, Andrássy megkérdezte tőle: „És ez a Corot itt, ez hogy tetszik neked?” Bánffy erre azzal válaszolt, hogy átállt Tiszához, aki kikérte tanácsát, Andrássy kényszerűségből eljárt a pártba is, de a bankettekben mindég csak bizalmasai szűk körében volt látható. A „tábori csapatok” bizony aligha kaptak valaha is bármit a hadvezér személyének melegéből. Csak egészen ritkán, a képviselőház folyosóin vilant fel a harci kedv Andrássy szép szemében — ha valami taktikai kérdés kavarta fel a kedélyeket, ha egy harci kérdés szavazása volt várható, vagy utolsó percben elnapolandó, mindenekelőtt ha arról volt szó, hogy Tiszát kell lépre csalni — ilyenkor nekifeküdt, ilyenkor macskaszzerű

ügyességet tanúsított, bepaukolta a párthíveit, — ilyenkor még a megvetett negyvennyolcasokhoz is kedves tudott lenni.

Egyébként talán ugyanannyi embert sebzett meg nyílt beszéddel, mint semmibevevésével. II. Vilmos császár egyszer megkérdezte tőle:

„Mit szól a flottához, Andrássy?”

„Nagyon veszélyesnek tartom, Felség” — felelte Andrássy és meg akarta indokolni kétértelmű helyes nézetét, de a megbántott uralkodó már sarkon fordult és hátat fordított neki.

*

Minél bizonyosabbá vált, hogy a Tisza—Andrássy párviadalban — legalább is amíg Ferenc József él — Andrássy fogja a rövidebbet húzni, annál kevésbé akarták ezt elismerni az Andrássy-szalokban s annál jobban gyűlölték Tiszát. Magától Andrássytól soha nem hallottam, hogy gyűlölködve beszélt volna Tiszáról, véleményét bizalmas körben is igyekezett bizonyos tárgyilagossággal és mindenesetre mérsékelt hangnemben kinyilvánítani, éppen ellenkezőleg, mint anyósom. Meglehet, hogy ő kimondta azt, amit férje elfojtott magában. „Meg vagyok győződve róla, hogy Tisza gyilkolni tudna!” — mondta egyszer. Gyakran esett szó Charlotte Cordayról, dicsőítették hősiességét. Ebben a szalokban már sokszor ringatták magukat illúziókba. Tisza és Andrássy törpárbajának egyes szakaszaiban (mialatt a nemzet létfontosságú kérdéseinek várni kellett) azt hitték, vagy legalább is azt mondták az Andrássy-szalokban, hogy Tisza megsemmisült. Pallavicini sógorom, aki velük egy kottából fújta, kicsit ironizálta azt. Erkel olaszos operájából, a Hunyadi Lászlóból a szép kórus első ütemei „Meghalt a cselszövő . . .” szöveggel valami zenei jelszó-félévé, állandóan visszatérő refrénné váltak a Margit rakparton. A viharos ülések egyike után megérkezett a parlamentből Esterházy Móric.

Anyósom: „Duci beszélt?”

Esterházy: „Igen.”

Andrássy grófné: „És Tisza?”

Esterházy: „Tisza? Az . . . hát ott ült.”

Andrássy grófné: „Volt bátorsága . . . ülni?”

Esterházy: „Igen, ami igaz, az igaz, ott ült.”

Andrássy grófné: „A gazember!”

*

Andrássy tragédiájának forrása a politikai meggyőződése és Tisza-gyűléte közötti ellentmondás volt. Világosabban fogalmazva: az ellentmondás apa komplexuma és Tisza-komplexuma között. Andrássy lelkében feltétlenül felmerült két kérdés minden döntő akció előtt: „Mit tenne helyemben az apám?” és „Mit szól hozzá Tisza?”.

Mindenesetre úgy hiszem, már pusztán az a lehetőség is túl súlyosan nehezedett érzékeny természetére, hogy nagyszerű apjához mérhetik. Apjától egy politikai programot örökölt, s nem is volt ellenére, hogy e politikai végrendelet végrehajtójának tekintsék. De örökölte apja gyakorlati érzékét, a politika kívánalmaihoz való alkalmazkodás képességét, éles, előítéletmentes, rugalmas szellemét is. S e ritka és gazdag örökség nyilván képessé tette, hogy már korán felismerje azokat a pontokat, ahol apjának programja repedezetté, végrendelete végrehajthatatlanná vált. Ám ha be is látta például az 1867-es rendszer káros voltát, arra nem volt alkalmas, hogy döntő csapásra emelje a kezét. Politikai gondolkodásából is hiányzik a végső következetesség, mert az Andrássy-becsvágy útját szegte az Andrássy-szellemnek. Feje fölött Damoklész kardjaként lógott a kérdés: „Hogy tehetne ilyet Andrássy Gyula fia?” Ha Andrássy — mint azt lelki alkata kívánta volna — átmegy a közjogi ellenzékhez, Tisza egy pillanatig sem habozik, hogy ezt a kérdést, mint ütőkártyát kijátssza ellene.

Mikor Andrássy kisebb ballépéseinél erre lehetőség nyílt, Tisza, a kemény küzdőfél nem is mulasztotta el, hogy felvesse a megsemmisítő kérdést.

*

A közjogi ellenzék lett volna a legvégső konzekvencia, ameddig Andrássy lelki alkatánál fogva még eljuthatott. Társadalmilag szilárdan állt a meglevőn, a gazdasági kérdések még annyira sem érdekelték, mint az ellenzék többi vezetőjét. Soha nem láttam íróasztalán közgazdasági könyvet. Társadalmi beállítottságáról pozitívként jegyezhetem meg: megveti a nagy tömeget. Állítólag a népiességet is megveti. „Magyar demokrácia — ezt a szóösszetételt elviselhetetlennek találom” — mondta egyszer a háború alatt. A tömegeknek ez a megvetése világosan megkülönböztethető a magyar úrnak a magyar paraszttal szemben érzett általános megvetésétől — hiszen a legnagyobb dicséret, amiben részesíti, ha „úrtisztelő”-nek nevezi, szintén megvetés-számba megy —: Andrássynál ez az emberek megvetéséből ered.

S ezt az embert, aki a „magyar demokráciában” *contradictio in adiecto*-t lát, s ezzel igazán elárulja legbensőbb gondolatát, ezt az embert akarta Magyarország legjelentősebb, politikailag demokráciára törő, s csak annak jegyében győzelmet váró szellemi és irodalmi mozgalma 1910 körül vezérévé, politikai képviselőjévé választani. Andrássyt Pulszky utóadaként már a század elején a Társadalom-tudományi Társaság (T. T.) elnökévé választották; annak a társaságnak az elnökévé, mely a szabad államtudománykutatás egyetlen színhelye volt, a szociáldemokrácián kívül az egyetlen hely, ahol tisztán látták a magyar nép szomorú helyzetét, s tudományosan meg merték állapítani, be merték vádolni annak okát, a jogtalan osztályuralmat, ahol felismerték és alkalmazni kívánták a nagybeteg ország egyetlen gyógyszerét, a nyugati demokráciához való csatlakozást; az a hely, ahonnan később az 1918-as forradalom vezetőinek többsége előkerült. A szellemi Magyarországnak erről a legkiemelkedőbb posztjáról, a szellemi baloldalnak erről a messzire látszó és exponált vezető pozíciójáról Andrássynak természetesen azonnal le kellett mondania, amint komolyra fordult a dolog és a szellemek elkülönültek. Ez az ún. nemzeti ellenállás idején történt, mikor a Szociológiai Társaság szállította a magyar uralkodó osztály vezető szerepét fenyegető általános választójog bevezetéséért folytatott harc szellemi fegyvereit. Andrássy mint belügyminiszter (1906—1910) aztán teljesen hagyományos, reakciós szellemben vezette az ügyeket, ugyanolyan kíméletlenül leverte az aratósztrájkot, mint Tisza annakidején a vasutasstrájkot és benyújtott egy választójogi tervezetet, mely az uralkodó osztálynak biztosított szavazati többség révén olyan védőbástya lett volna, amit a „magyar demokrácia”, Andrássy „fekete báránya” soha nem tudott volna megmászni. Ekkor kapta Andrássy a „fekete gróf” csúfnevet, mely aztán rajta is maradt. De 1910 körül, mikor a májusi választásokon Tisza megint kivetette a nyeregéből, még egyszer tálcán kínálták neki a szellemi Magyarország vezetését. Ignotus, a legszellemesebb és legtermékenyebb magyar publicista biztosított neki fórumot a még ma is fennálló irodalmi folyóirat, a Nyugat hasábjain. Alig vette igénybe. Kőré sereglettek, mert Tisza ellenségei és áldozatai közül ő volt a legkiemelkedőbb, s mert a szellemi Magyarország természetesen Tisza ellenzékehez tartozott. Andrássy ezzel az erős irodalmi generációval szövetkezve — a legerősebbel Magyarországon, Petőfi óta¹³ — jó fegyverzetben indulhatott volna a jövő küzdelmei elébe, melyeknek körvonalai már kirajzolódtak a felhős látóhatáron. Ám azok, akik feltételezték, hogy a legműveltebb, a legnyugatibb szellemű magyar politikus együtt haladhat a szellemi Magyarországgal a nyugat felé vezető úton, vagy éppenséggel élére állhat annak, túlbecsülték őt. Az 1910-es évek elején már megindult Andrássynál az a folyamat, melynek végtermékeként szellemi irányú érdeklődését teljesen elnyomta a politika.

A háború kitörésekor Tisza és Andrássy viszonya a végsőkig kiéleződött. Andrássy kívánta, hogy legyen háború, örömmel üdvözölte és őszintén meg volt győződve jó kimeneteléről. Ezt a háborút apja két nagy alkotása, a dualizmus és a német szövetség idézte elő. Meg volt győződve

¹³ A lap szélén: „(Ady, Jászi, Szabó)”.

róla, hogy e háború legjobb diplomatája lenne, s nem hiszem, hogy ezen a ponton tévedett. Apja fiaként egy igazi közbéke megteremtésében kellett volna közreműködni. A másik oldalról nem közeledtek hozzá, s Andrássy az első hónapokban egy polgárőr-parancsnok elég méltatlan szerepét játszotta. Ha fenn akarták tartani az ország harcias hangulatát — s Tisza akarta —, koncentrációs kormányt kellett volna alakítania. Ezt elmulasztotta, s nem tudom, hogy nem bánta-e meg. Igaz, hogy a közbékét Andrássy az első alkalommal felrúgta. Minden áron meg akarta bukattatni Tiszát. Ez volt közben a hátsó gondolata: „A Ballhausplatzon fogok tehát ülni: onnan majd újból megteremtem az olyannyira szükséges közbékét.”

Andrássy becsvágyában nem volt semmi természetellenes, arányban állt képességeinek tudatával. Burián hivatali ideje alatt valójában Tisza irányította a Monarchia külpolitikáját. Kiváló levelei kialakulófélben levő diplomatának mutatják; Andrássy viszont már kész diplomata volt. Joggal érezhetett keserűséget amiatt, hogy képességei parlagon hevernek, s hogy azon a poszton, mely véleménye szerint őt illeti, mások rosszabbul végzik a dolgukat, mint ő végezné. Andrássy már a háború első éveiben távolodni kezdett az ortodox hatvanhetesség álláspontjától. Helyeselte a lengyel kérdés ún. osztrák-lengyel megoldását, ami a Habsburg-ház hatalmának növekedését s a dualizmus helyébe lépő trializmust jelentette volna. Tisza viszont kitarított amellett, hogy Magyarországra nézve a Monarchia bármilyen növekedése szerencsétlenséget jelent, s ezért inkább még Galiciáról is lemondott volna, átengedve az egészet Németországnak.¹⁴

Az az érzésem, hogy a háború kimenetelét illetően Tisza és Andrássy közül az utóbbi volt az optimistább. Feltűnően elzárkózott minden értesülés elől, mely optimista felfogását befolyásolhatta volna; olyan napokon, mikor Németországot netalán vereség érte Franciaországban, nem olvasott újságot, a számára természetesen hozzáférhető antant-sajtó átnézését rendszeresen mellőzte, másrészt viszont meghallgatta kétes elemek, például Vályi Félix információit, ha azok kedvezőek voltak. Mennyire hitt a „szent háborúban!” Hogy belevetette magát a magában véve is naív Höfer-jelentések naív körülírásában kimerülő publicisztikába — ezt a propaganda-tevékenységet az államférfi kisebbeknek is nyugodtan átengedhette volna. De tettekre vágyott, tevékeny részt akart a háborúból, az ő háborújából, s azt a helyet, ahol képességeit teljes egészében kibontakoztathatta volna, már elfoglalták.

*

Meghalt Ferenc József. Ő volt az, akinek kegye Andrássy első lépéseit kísérte, s aki bizonyára soha nem segítette volna hozzá életcélja beteljesüléséhez. Andrássyt sem magyar miniszterelnökké, sem kancellárrá nem nevezte volna ki soha az agg császár. Most azonban itt volt a fiatal császár s Andrássy hanyatt-homlok belevetette magát az intrikába, hogy Tisza bukásán s a saját felemelkedésén munkálkodjék. Idősb Andrássy életének két nagy pillanata, — egy magyar király koronázása és a békekongresszus — közül az első már visszatért. Szabad-e, hogy Tisza ismételhessen meg id. Andrássynak Benczur híres képén megörökített mozdulatát, lehet-e, hogy Tisza, a dzsentri, a protestáns, az örök ellenfél helyezhesse a szent istváni koronát az új király fejére? Ha megteszi, az is megtörténhet, sőt valószínű, hogy a második nagy Andrássy-helyzetben, a belátható időn belül várható békekongresszuson is id. Andrássynak Anton von Werner festményén ábrázolt szerepét fogja játszani. Nem, Tisza nem koronázhatja Károly császárt magyar királlyá. Andrássy már régóta nem volt ilyen aktív, ilyen fáradhatatlan a formulák kitalálásában, a hívek megoldozásában, a közvéleménynek szánt jelszavak kiadásában, mint a koronázás előtt. Ezt a ravaszul felépített játszmát is el kellett veszítenie. De ez volt Tisza utolsó győzelme — pyrrhusi győzelem. Andrássynak titkos kihallgatáson sikerült kieszközölnie Tisza megbuktatását, s most azt hitte, mindenki azt hitte, hogy szabad előtte a pálya. Tisza utódául azonban azt a férfit nevezték ki, aki az ő [Andrássy] összekötő tisztje volt a császárhoz. gr. Esterházy Móricot. A császár ugyanis fiatal embert akart erre a posztra — éppen jelöltjének fiatal erejét illetőleg

¹⁴ A lap szélén Károlyi kézírásos bejegyzése: „Ami ellentétben állt az esetleges győzelemmel. (Szerbia)” (magyarul).

kellett később csalódnia — s míg Ferenc József idején a 67-es vonalról történt kitérői miatt mellőzték Andrássyt, most azért állították félre, mert Károly terveihez még mindig túl ortodox hatvanhetes volt. Esterháty kinevezése meglepetés volt Andrássy számára; hogy sértés is volt, azt nem érezte Esterházy Mórival, de mégis az volt. Mikor a választójogi blokk nyomására az általános választójog kérdése a magyar politika uralkodó kérdésévé vált, Andrássy olyan álláspontra helyezkedett, amit a császár nem talált elég radikálisnak, de éppen elég radikális volt ahhoz, hogy Andrássy a hatvanhetes gondolat renegátjának tüntjék.

*

Andrássy így egyre jobban elmerült a személyes intrikákba, elvesztette kapcsolatát az új korszak szellemével, a lövészárkokkal, általában a valósággal. A szocializmust annak idején ostoba utópiának nevezte.¹⁵ A feminizmusnak csak annak nevetséges oldalát látta meg. Megalkuvóan hagyta, hogy mégis befogják a női választójog érdekében, de kijelentette: egyet biztosan tud, hogy „ötven év is eltelik, míg az első nő bevonul a parlamentbe”.¹⁶ Ebben az időben főleg stratégiai tanulmányokkal foglalkozott, s arra a véleményre jutott, hogy a háborút meg kell nyernünk. A hadvezetőség egy tévedésében nem osztozott. Azonnal átlátta a Leninnel és az övéivel való szóbaállás kísérletének veszélyességét, figyelmeztetett a következményekre, s nem csatlakozott a konzervatívok szempontjából ahhoz az ostoba öröm-ujjongáshoz, mely még a Pester Lloydban is megmutatkozott. Szelleme 1917/18 drámai feszültségű hónapjaiban különösen élénk volt, polemikus csípőssége ugrásra kész; tolla a régi. De minden, ami a múzsáknak szentelt, minden, ami legszűkebb politikai érdekeltsege körén túlmutatott, megszűnt a számára. Még megvoltak Sansovino bronzajtói, megvoltak a XVI. századi csillárok is, de már nem, mint dolgozószobája szellemének kifejezői. Nem volt az kohó, melynek tűzében politikai eszmék születnek; összeesküvők tanyája volt, ahol becsvágyból, játékként foglalkoznak politikával. Ha van a politikában cellinizmus, akkor azt itt üzték, ahol lassan minden elveszett a részletekben. Ezekben a hónapokban, miattal megbukott az általános választójog s ezzel a béke gondolata is, Vázsonyi Vilmos, apósom legszellemebb zsidó barátja vitte a szót a Margit-rakparton, Vázsonyi, kinek ügyvédszelleme közeli rokonságban állt Andrássy szellemével, — s ki mégis Sancho Panzaként hatott a Don Quijote mellett. Külsőleg még minden a régi volt, még megvoltak a szép asszonyok, még megvolt a Tizian, a Rembrandt, a Turner, a Corot, a nagy mappa a drága metszetekkel, megvoltak a drága kötésű könyvritkaságok, de mintha minderre a szépségre valami fátyol borult volna. Vázsonyi felfalta Tiziant, a Divina Commedia eltűnt a Magyar Hírlap poros példányai alatt, — s ugyanez állt azokra is, akikkel érintkezett. A műkereskedőket, kik régebben azonnal felkeresték, hogy különösen értékes szerzeményeiket felajánlják, már régen kiszorították a Vályi Félixek, a Halász Lajosok és hasonló egzisztenciák.

Az a szomorú, hogy Andrássy érezte: új világ van születőben. Ellenszegült neki. Mikor az antant rátért a kemény érvekre, mikor megjelent Wilson 14 pontja, beszéde megtelt keserűséggel. Éreznie kellett, hogy az egész épület inog, de belekapaszkodott kedvenc illúzióiba és nem vallotta be.

*

Mikor Andrássy (a Puros-vonal embere, a Lukács Lajos elleni bojkott vezetője) Windischgraetz a krumpliherceg¹⁷ intrikái révén 1918. október 23-án megkapta végre külügyminiszteri kinevezését, éppen időben érkezett, hogy mindkét politikai eszményképének ő maga adja meg

¹⁵ Károlyi kézírásos bejegyzése: „Épp mert lebecsülte, nem félt tőle. Semmibe sem kerül és barátokat szerez. Tisza-buktatásra ez is jó” (magyarul).

¹⁶ Károlyi kézírásos bejegyzése a lap szélén: „Az európai parlamentekbe. Nemcsak a magyarról volt szó” (magyarul).

¹⁷ Utalás arra, hogy W., mint közlelmezésügyi miniszter saját politikai céljaira használta fel az állami monopólium által forgalomba hozott burgonyaszírom felárát.

a kegyelemdőfést. Miért éppen neki kellett a német szövetséget, apja hagyatékát szétzúznia? Talán, talán fel akarta áldozni az apai hagyaték egyik részét, 1879 eszméjét, hogy a másikat, 1867 eszméjét megmenthesse. Talán úgy vélte, hogy a német szövetség elszakítása árán mint közös miniszter, mint a korona és Magyarország államférfia még össze tudja tartani a már teljesen felbomlófélben levő Monarchia részeit. Azzal a gondolattal, hogy személye a Monarchiának, vagy annak a csonknak, ami az összeomlásból még megmenthető, jobb békefeltételeket tud teremteni, nem foglalkozhatott komolyan. Ígéreteket, amelyekben bármiképpen is bizhatott volna, nem kapott. Félig becsvágyból, félig téves kötelességtudatból élete legvégzetesebb lépésére szánta el magát. Nem volt ereje, hogy ne nyújtsa ki kezét az után, ami annyi ideje életcélja volt; nem volt ereje nemet mondani.¹⁸

Hogy Károly császár kinevezte miniszterévé, az bizonyára egyik legnagyobb tévedése volt, de nem egészen megmagyarázhatatlan. Az uralkodó, talán éppen azért, mert el akarta árulni a szövetséget, ehhez az áruláshoz olyan társat keresett, aki elismerten szövetségpárti, sőt e szövetséggel történelmi szálak révén szinte még szorosabb kapcsolatban áll, mint ő maga.

A Ballhausplatzon eltöltött néhány nap Andrássy életének legmegalázóbb epizódja. Ő teljesen epizódként kezeli, de meg kell adni, szimbolikus jellegű epizód volt. Ez a „túl késő”, az, hogy élete álma akkor valósult meg, mikor már teljesen elértéktelenedett, mikor már csak gonosz kísértet, — mindez valószínűleg megzavarta Andrássy lelki egyensúlyát. Ilyen zavar nélkül csak nehezen tudnám megérteni a rákövetkező idők szánalmas kisiklásait.

*

Hatalmon maradni, bármi áron: ez a következő három év jelszava, Andrássy életének leg-szomorúbb fejezetéé, melynek címe: a Ballhaus-platzról Budaörsig. Andrássy Svájcban olyan módon intrikált a magyar köztársaság ellen, aminek szükségszerűen Magyarország ellen kellett fordulnia. Ne tudta volna? A körülötte zajló roppant történések sodrában, melyeket elavult történelmi kategóriáival már alig értett, lassanként elvesztette érzékét az iránt, hogy mi az, amit egy „magyar hazafi” még megtehet és mi az, amit feltétlenül mellőznie kell. Becsvágya az ellenforradalom vizeire sodorta, oda, ahol a legzavarosabb. Ő szállított az antantnak örömmel üdvözölt bizonyítékokat arra, hogy a Károlyi-kormány bolsevik volt. Ezzel hozzájárult az antant köztársaság ellenes méltánytalanságaihoz és zsarolásaihoz, melyek előidézték, elő kellett idézzék a magyar bolsevizmust. Később egyetértőleg nyilatkozott a románok bevonulásáról, melynek leg-szélsőségesebb nemzeti követelésük megvalósulását köszönhetik. A fehér terror atrocitásaiban nem vett részt, de nem is tett semmit megakadályozásukra; paktált szerzőivel és fedezte őket. Tisza már halott, a forradalom le van verve, s ő mégse legyen az első? A lumpen-dzsentri elárasztotta a fórumot és kiszorította az arisztokratákat, a régi Magyarország urait. Ekkor Andrássy Gyula fia az 1894-es liberális, az 1898-as Dreyfuss-párti, a választójog híve, a korrupció ellensége, a filozemita, az antiklerikális, a „puros” összeszedte az erejét; minden eszközével belevetette magát a szájak és könyökök harcának sűrűjébe, s megszerezte a győzelmi díjat: a keresztény nemzeti párt elnökségét. Ebben az embercsoportban fejeződött ki legvilágosabban az 1919 augusztusi ellenforradalom szándéka. E társaság programja röviden és velősen: halál a liberalizmusra. Ifj. Andrássy egy évvel ezelőtt maga emelt kezét 1879 és 1867 eszméire, apja két nagy eszményképére, most arra készítette balcsillagzata, hogy mind kettőjük életének harmadik leg-főbb eszményképét, a liberalizmust is megtámadja. „Hogy lehet olyan fickókkal, mint Friedrich, egy párton lenni?” — hallottam tőle gyakran.¹⁹ Ez a fickó, Friedrich István most bizalmasa lett, vele emeltette magát hatalomra — a valóságban ez a kellemetlen alak vált politikai vezetőjévé. A „csaló” Friedrich készítette a Keresztény Nemzeti Párt taktikáját, a jezsuita Bangha írta elméletét és Andrássy Gyula a nevét adta hozzá. Micsoda hármás! Hatvanegy évet kellett

¹⁸ A lap szélein Károlyiné kézirásos bejegyzése: „Ellentét Tiszával, elasztikusabb.”

¹⁹ Károlyi kézirásos bejegyzése: „Megértetni h. Friedrich Károlyi-párti volt.”

megérnie Andrásy Gyulának, hogy ilyen megtiszteltetéshez jusson. De egyáltalán nem érte be a megtiszteltetéssel; tudta, hogy tőle, a kismemesi proletariátus véres és szennyes vállalkozásába betolakodó arisztokratától, az egykori szenteskedőtől, a liberalizmus renegátjától *tetteket* követelnek. Szolgált a tettel: mikor Horthy tengernagyot, a terroristák vezérét az ő nyomásukra választott és aszerint szavazó parlament Magyarország kormányzójává kiáltotta, Andrásy felemelkedett, s a terroristák jóvoltából kormányzóvá lett Horthytól jogot kért rá, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlést feloszlattassa. Mindarról, amit később Horthytól el kellett szenvednie, Andrásy maga tehet, ő, aki segített jogarrá emelni a herélőkést. Mikor a párt, melynek elnöke volt, megszavazta a botbüntetést, id. Andrásy Gyula fia kilopakodott az ülésteremből. Ízlése tiltotta, hogy igennel, bátorsága nem parancsolta, hogy nemmel szavazzon. Egyébként nem hiszem, hogy e pillanat egész szégyenét bevallotta volna magának. Nem az az ember, aki akár csak magában is azt mondja: „Peccavi . . .”

Andrásy addig magyarázza magának az elkövetett hibát, míg végül meg van győződve eljárásának kiválóságáról. Mestere annak, hogy téziseit hozzáidomítsa a politika pillanatnyi kívánalmaihoz.

Andrásy egyáltalán nem véletlenül jutott el Budaörsig. Lényének legbensőbb erői készítették rá, hogy a megkoronázott király menetéhez csatlakozzék. A királyhűség lényének mélyreható hajtóereje. Igen, Andrásy királyhű volt, a király utolsó híveinek egyike. Magatartása egyébként a nagy hűbérúr jellegzetes magatartása a királlyal szemben. A királyság vallási vonatkozása a materialistát nem érinti. Nagyabecsi a királyt, mert az és amíg az figyelembe veszi érdekeit, tiszteli és tiszteletet követel számára mint intézmény számára is és sütkérezik a trón fényében. Ez azonban soha nem érinti személyi fölényének azt az érzését, ami az arisztokratát jellemzi. Ilyen fajta királyhűség mellett mindig fennáll az ellenállás, az uralkodó elleni pártütés lehetősége. S az 1904—1906-os években Andrásy egy hatalmas és pártütő ellenállás feje volt. Ha a két utolsó Habsburg közül tisztelte valamelyiket, akkor az Ferenc József volt, akivel szembefordult. Utolsó Károlyt aztán igazán nem tartotta nagyra, mindenekelőtt a Sixtus levelek ügye miatt nem, de egész politikája is ellentétben állt osztályérdekeivel. Megvetette a család nőtagjaival szemben mutatott gyengeségéért, megszegett becsületszávéért, s balsikereiért általában. Mindez erősen gátolta s ő mégis rettenthetetlenül a király mellé áll, amikor Károly ügye már elveszett. Ezt a puccsot 1921 októberében nem akarta, de ő volt az, aki későbbi időpontra előkészítette — s talán nem is tartotta egész reménytelennek. Nagy optimista, abból a fajtából, amelyik nemcsak kívánja a lehetetlent, de hisz is benne; művészi tehetséggel megáldott természete erősen hajlamos az autoszugeszcióra. De 1921 októberében akkor is a király mellé áll, ha nem optimista. Anyósomnak az októberi puccsról készült följegyzéseiből látom, hogy Andrásy Gyula nem állt egészen értetlenül Bethlen ama tézisével szemben, mely szerint a királypuccs háborúba fogja sodorni az országot. De ha nem is tartotta volna olyan végzetesnek, mint amilyen valójában volt, ha kimenetelére nézve a legcsekélyebb reményt sem táplált volna, akkor is csatlakozik az 1921-i októberi menethez. Legitimista volt, királya mellett volt a helye. Nem akarom eldönteni, hogy mennyire játszott ebben közre Andrásy türelmetlensége — az öreg emberek, s különösen az öreg politikusok türelmetlensége, gyorsan újból hatalomra jutni. Legitimista szempontból bizonyára jobb lett volna várni, de legitimista szempontból késlekedni is lehetetlen volt. Andrásy minden közszereplése közül ez az esztelen tetszik nekem a legjobban, így a legrokonszenvesebb, ahogy kiáll királyának vesztett ügye mellé és feláldozza magát érte. E napon mélabús fénye jellemrejtésnek nem egy árnyékát elfedi.

Most magára maradt. Szeretett otthonát szinte csak azért hagyja el, hogy meglátogassa Spanyolországban az excsászárnét. Ugyanúgy gyűlöli Bethlent és Horthyt, mint egykor Tiszát, majd engem, s ahogy minket valószínűleg már nem gyűlöl, egyszerűen azért, mert ennyi gyűlö-

let nem fér egy lélekbe. Ezek az emberek, akiket hazaárulóknak kell tartania, súlyosabb csapásokat mértek rá, mint Tisza. A jelenlegi rezsim kulisszatitkait leleplező frankhamisítási botrányban átmenetileg a nép érdekeivel védelmezte fáradozásait s igyekezett megbuktatni ellenfeleit. De felemás gyengeségből lovagga ütötte Windischgraetzet, a krumpli-herceget, a legnyomorúságosabb frankhamisítót. Bethlen Andrásy képviselői mandátumának, sőt főrendiházi tagságának megvonásával nyugtázta ezt. A politikai játékból való kizárással utolsó menedékét is elvesztette. A német külügyminisztérium okmánypublicációjával kapcsolatos történelmi tanulmányai azt mutatják, hogy megint mélyen elmerült apakomplexumába. Minden valóságtól elrugaszkodva azon a kérdésen töpreng, hogy 1879-ben melyikőjük csapta be a másikat, Andrásy vagy Bismarck. Utolsó eszméjét a magyar és az angol alkotmány fejlődésében mutatkozó családka párhuzamosságnak szenteli. Egyetlen szó sem esik benne a választójogról.

*

Az ellenforradalmat az arisztokraták készítették elő, az ő intrikáik táplálták, s az végül is ellenük fordult. Az arisztokrácia a háború előtt és a háború alatt még kezében tartotta a hatalmat, de ma már félre van állítva Közép-Európában. Az, hogy az ellenforradalomnak ma már Magyarországon sem kell a régi mértékben, sőt gyakran egyáltalán nem kell politikailag számolni a magyar arisztokráciával, az, hogy a hatalomban való aktív részvételtől úgyszólván teljesen elzárkóznak, bizonyára a mi forradalmunk utóhatására is visszavezethető. De ez az arisztokrácia, mint Andrásy pályafutása mutatja, magától is kikapcsolódott a játékból, hagyta, hogy a játszmából kimanőverezzek; joggal tekintik quantité négligeable-nak. Bethlen gróf (erdélyi gróf precízrozná esetleg egy Esterházy) és egyáltalán nem az arisztokrácia képviselője. Az biztos, hogy ez az arisztokrácia a hatalmat, melyet elveszített, Magyarországon sem fogja többé kézhez kapni.

Nem különleges magyar jelenségről van szó, inkább világjelenségről, melynek következményei mindenütt láthatók. Királyság és arisztokrácia papíron még létezik (ahol éppen létezik), de elveszítette az államügyekre gyakorolt befolyását, s olyan magánéletre íteltetett, ami még csak biztosítottnak sem nevezhető. Amerika a kapitalista államok nagy mintaképe, a nagy dinasztiák s velük együtt a reakció régi nagy centrumai megbuktak 1918-ban; ebben az értelemben igaz Masaryk kijelentése, hogy a világháború a világforradalom. Ahol ezek az erők még fennállnak, mint például a Vatikánban, ott is lényegesen csökkent a befolyásuk a háború előttihez viszonyítva. A Vatikán a királyokra és az arisztokratákra támaszkodott, s ezt a támaszt most megvonták tőle.

A nagytőke új arisztokratikus eszményképe Amerikából jön. Egyéni, eredeti eszménykép, nem a régi plutokráciáé, nem a Rothschildoké, akik igyekeztek a feudális arisztokrácia nyomdokaiba lépni. Mivel a kapitalista Európa amerikanizálódni készül, nincs többé helye az isten kegyelméből való uralomnak, nincs helye a tulajdonképpeni monarchiának, nincs helye a régivágású arisztokráciának. Politikai nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy a politikusoknál még a gazdasági vezetők is előbbrevalóak. Ennek a fejlődésnek egyik fő oka, hogy az arisztokrácia sehogy sem illett bele a mai korba. Andrásy lényéből világosodott meg előttem az arisztokrácia sorsának egész elkerülhetetlensége.

*

A korszak, melynek nagy képviselője volt, benne s vele kihalt. Lenbach, aki, mint anyját, őt is le akarta festeni, biztosan megértette ezt. Andrásy az utolsó arisztokraták egyike, akiben még él az ancien régime fő gondolata is, az isten kegyelméből való uralom szolgálata. Andrásy jobb képviselője az ancien régime-nek, mint Tisza. Ha Tiszát nem gyilkolják meg, talán még nagyot változik. El tudom képzelni, hogy Tisza, aki nemes, nem igazi arisztokrata — bár a vége felé már nagyon merevvé vált, mégis csak rugalmasan engedett volna egyszer a nagy nyomásnak. Eljátszhatta volna Bethlen budaörsi szerepét, ráadta volna magát a bankok szolgálatára is; Andrásy erre nem volt képes.